

Csikós Gábor

PANASZOK A JÁSZSÁGBÓL¹*Történelmi háttér*

Vélhetően az időtáv történelmivé válása is közrejátszik abban, hogy egyre nagyobb történészi érdeklődés mutatkozik a téesszervezések időszakára.² A mezőgazdaság kollektivizálása 1948-ban Rákosi Mátyás kecskeméti beszédével indult. A szavak szintjén ez a szövetkezés útját jelentette, a gyakorlatban viszont hadjárat volt a munkaeszközök kisajátítása, az egyre növekvő adózás és beszolgáltatás, a folyamatos zaklatás és sok esetben fizikai erőszak képeiben, ugyanis a kommunista államnak közel hárommilliónyi embert kellett arra rávennie, hogy a földtulajdonáról lemondjon.³ Ennek keretében 1948 és 1955 között négyszázezer parasztgazdát ítéltek el a közellátás veszélyeztetése címén. A sztálinista szellemben végrehajtott kollektivizálás azonban katasztrofális hatást gyakorolt nemcsak a vidéken élőkre, hanem az ország egészére is. A mezőgazdasági termelés az 1951-es év kivételével az 1934–1938 közötti átlag alatt maradt, a termelészövetkezeti dolgozók jövedelmei jóval elmaradtak az egyéni gazdálkodókétól,⁴ a termelészövetkezetek erőltetett bővítésük következtében eszköz- és munkaerőhiánnyal küzdöttek. 1952-ben a koreai háború miatt a zárolt stratégiai élelmiszerkészletet a duplájára növelték, hamarosan jegyrendszert kellett bevezetni.⁵ A falvakban terjedtek a sokszor a kommunizmus végére vágyakozó szóbeszéddek: Heves megyében például arról beszéltek, hogy a szerb hadsereg már felvonult a határnál, háború lesz, aminek végeztével visszaáll a kolhozok előtti élet.⁶ Jászboldogházán pedig 1949 áprilisában már tudni vélték, hogy a háború elkezdődött, az amerikaiak megszállták Albániát, Jugoszláviát és Finnországot is.⁷

Noha a vidéki társadalomban való első beavatkozást jelentő, 1945-ös földosztás is sok visszaélést hordozott magában, ám akkor még lehetséges volt a fellebbezés, az utólagos korrekció. A Jászságra jellemző volt, hogy a megyei fórum átlagosan végül a birtokok kevesebb mint 40%-ában hagyta csak jóvá az elkobzásokat. Hogy nem pusztán jászsági túlkapasokról van szó, hanem rendszerszintű jelenségekről, azt példázza a Nagy Imre vezette Földművelésügyi Minisztérium tájékoztató füzetek. Ebben külön hangsúlyozták, hogy a földosztó bizottságok joga eldönteni, kinek a földjét akarják elkobozni, és nyomatékosították azt is, hogy a bizottságok éljenek ezzel a jogukkal. A későbbi gyakorlat valóban azt mutatta, hogy a rendelet paragrafusain túl a háborús és népellenes bűnösség fogalma meglehetősen rugalmassággal volt értelmezhető.⁸ Jól példázza ezt az önkényességet Gosztony Géza (1904–1964) esete, aki náciellenes magatartására hivatkozva kérelmezte birtokai visszajuttatását. A helyi földigénylő

1 A kutatás az MTA BTK Lendület Tíz Generáció Kutatócsoport támogatásával valósult meg.

2 A jászsági kollektivizálás történetének további részletei fellelhetők az alábbi tanulmányokban: Cseh 2014; Cseh 2019; Csikós 2019.

3 Varga 2006

4 Závada 1999

5 Gyarmati 2011: 190–196

6 Nádasdi 1996: 107–117; 123–128; 152–153

7 JNSZML XXXV.41.b2 MDP Jászberény Járási Bizottság 1949–1953. – 4. 1949. IV. 6

8 Csöngé 2012

bizottság azonban csak hat hold visszaadására mutatott hajlandóságot.⁹ Igaza keresésére még kevesebb reménye lehetett a pártállam időszakában.

Különös tény, hogy a kollektivizálás ügye mellett még a kommunista vezetőség egésze sem köteleződött el. Tartottak ugyanis a szovjetek iránti kiszolgáltatottság további növelésétől, és attól féltek, hogy ezzel tovább erodálnák pártjuk amúgy sem túl erős vidéki befolyását,¹⁰ a téesszervezés mégis számos jogsértés kíséretében valósult meg. Már a második világháborút megelőző egy évszázadra is jellemző volt, hogy a magyar állam növekvő ellenőrzést gyakorolt a vidékre, végül azonban a kommunista diktatúra valósította meg annak radikális átforgatását. A kommunizmus mint modernizációs elmélet nyersanyag- és munkaerőforrásként tekintett a vidékre, aminek hagyományos, paraszti társadalmait felszámolandónak ítélte.¹¹ A kollektivizálásnak célja volt, hogy a tulajdonviszonyok átalakítása révén megváltoztassa a társadalmi viszonyokat és intézményesítse a kommunista hatalmat.¹²

A Rákosi-korszak ugyanis minden munkás–paraszt szövetségről való szólama ellenére is másodrendű állampolgárként kezelte a parasztságot. Jellemző adalék, hogy még a rendszer vidéki bázisainak tekintett szövetkezeti tagok is csak 1953-tól váltak jogosulttá a családi pótlékra (1966-ig csak a harmadik gyermek után kapták meg, 1975-ig pedig alacsonyabb összeget). A politika és a sajtó rendszeresen a „haladás kerékkötőiként” ábrázolta a földjéhez ragaszkodó parasztságot.¹³ Nem meglepő tehát, ha az 1956-os forradalom fő vidéki követelése éppen ennek a parasztellenes politikának a felfüggesztése volt, amelynek következtében eltörölték a kötelező beszolgáltatást, visszavezték a szabad földforgalmat és megszüntették a vetéskényszert. 1957 elején pedig még akár úgy is tűnhetett, hogy hosszú küzdelem után, de a mezőgazdaság többszektóru maradhat.¹⁴

Az uradalmi munkások üdvözölték¹⁵ ugyan a termelőszövetkezetet, és a nagyüzemi gazdálkodás mutatott is bizonyos részeredményeket (például a rizstermesztés terén¹⁶), a korabeli hangulatjelentések azonban azt mutatják, hogy a gazdák az egész országban passzív érdekszolidaritást vállaltak.¹⁷ A történelmi Jászság parasztgazdái legalább két évszázados kisbirtokosi hagyományaikkal szintén ellenezték a kollektivizálást, amely így csak erőszakkal volt végrehajtható.¹⁸ A jászsági szembenállás olyannyira általános volt, hogy annak módozatairól már az 1960-as években született helytörténeti dolgozatok is beszámoltak. Jellemzően a „felszabadulás” évfordulójára írt munkák közül több utalt az ellenséges falusi hangulatra. Az egyik például közli Kiss Erzsébetnek, a Vörös Sarok első titkárának visszaemlékezését: „*Sokat nélkülöztünk, az sem titok, hogy néha még éhezünk is. Tehát a szemlélődő módosabb gazdák reményének – hogy majd csak éhen halnak ezek a kolhozosok – volt egy kis alapja.*”¹⁹ Más megfogalmazásban: „*Téesszel szemben nincs komoly ellenállás, bár az alapító tagok gyakran a gúny tárgyai:*

9 Szakdolgozat: N. n.: „Az embertől függ minden”. é. n. 22–23. MNL JNSzML szám nélkül.

10 Fejtő 1991: 232–235

11 Horváth 2016

12 Oláh 2008

13 Horváth 2012

14 Valuch 2001: 191–200

15 Lampland 2016: 268–270

16 Borvendég–Palásik 2015: 163

17 Gyarmati György 2011.: 182–188; 190–196

18 Thelen 2005; Ioardachi–Verdery 2009

19 316. számú dolgozat: 29

táblások, csajkások, kolhozosok. A tsz közgazdasági adottságai jó közepesnek mondhatók, a tsz központi majorja viszont 7 kilométerre volt a községtől, jelentős kárt okoztak az újonnan Magyarországra hozott ipari növények.”²⁰ Jászszentandrásan az 1948 és 1952 közötti évekre úgy hivatkoztak, mint a „földtől menekülés korszaka”, és ennek oka a dolgozat értékelése szerint főként a beszolgáltatási rendszer volt.²¹ Megjelent a korai termelőszövetkezetek bírálata is: „A hiba az is volt, hogy a tervgazdálkodást nekik szigorúan be kellett tartani, mert könnyebben ellenőrizhették őket, mint az egyéni gazdákat, így nyakukba sózták a rengeteg és nagyon munkaigényes cukorrépat, gyapotot, gumipityangot, amik csak kísérleti növények voltak hazánkban. [...] Ellepte földjüket a gaz, és az elnökük a járási kiküldöttek érdeklődésére azt mondta a parajos táblákra – keserű iróniával – hogy az szudáni fű.”²²

A legnyíltabb kortársi visszaemlékezést egy Jászfényszaruról készült, 1965-ös dolgozat tartalmazza: „1948-ig eltelt időszakot Jászfényszaru lakossága úgy nevezi, hogy jóvilág. Bőven volt pénz, termés, bővelkedtek mindenben. [...] 1948 után a tervgazdálkodás áldozatkészséget követelt a dolgozó parasztságtól is, ezért köteles beadásokkal egyre nehezebbé vált Jászfényszaru élete is. [...] A tények azt mutatják, hogy még ez a világ sem fogott ki a község lakosságán. [...] Hatalmas érték lett a föld. Ha sok terhet jelentett is, de mégis egymásután vásárolták meg a földeket. [...] Egyedül a bánásmód volt az, ami sértetet a dolgozó nép önértetét. A személyi kultusz keserű emléket hagyott hátra. Idős asszonyokat bántalmaztak, az öreg Seresné például arcul ütötték, mert nem tudta a tojás beadást teljesíteni. Ők öregek, tehetetlenek voltak. De nemcsak velük szemben, hanem sokszor becsületesen dolgozó középparasztokkal is durván és diktatórikusan foglalkozott a párttitkár. Ezért ebben az időben az eszmei politikai élet visszaesett. Az említett okok miatt az 1956 eseményei Jászfényszarut is megrázkódtatták.”²³

A következőkben, a „jóvilág” elmúlását követő, ötvenes évek elején született dokumentumok kerülnek bemutatásra. A politikatörténetben járatos, a korszak számos visszaélését már ismerő olvasó valószínűleg megütközik az első ránézésre talán egyfajta naivitásról árulkodó panaszokat olvasva, amelyek mintha azt a képzetet próbálnák meg fenntartani, hogy létezik jogállami keret. Fikció volt ez? Naivitás? Vagy éppen ellenkezőleg, ez bizonyulhatott az egyetlen járható útnak? Milyen keretben érdemes értelmezni ezeket a panaszokat és a rájuk adott válaszokat?

Megközelítések, keretek

A magyar szókészlet nagy változásokon ment keresztül az 1945-öt követő évtizedben,²⁴ részben azért, mert a nagyfokú bürokratizálódással jellemezhető kommunista állam az első lépéseit éppen ebben a nyelvi térben tette meg. A modern diktatúrák jellemzője, hogy az állami erőszak az áldozat identitásának feloldásával kezdődött, ami különösen jól tetten érhető a rezsim ellenségeinek tekintett személyek kapcsán alkalmazott szavakban, kifejezésekben. A gazdag-paraszток vagy éppen egyháziak minősítése és leírása az ideológiából fakadt, nem kapcsolódtak a társadalmi megélésekhez.²⁵ Életszerű közelségbe hozza ezt a folyamatot egy jászdzószai

20 320. számú dolgozat: 90

21 sz.n 1969: Jászszentandrás község társadalmi-gazdasági fejlődéséről 1944–69-ig. Kézirat 35

22 170. számú dolgozat: 13

23 170. számú dolgozat: 9–13

24 Jobst 2004

25 Ö. Kovács 2019

parasztgazdának az 1970-es években rögzített visszaemlékezése: „Egyszer azt mongya nekem egyik cseléd, Bugyi Béla vót hogy mindig jöttek hozzánk. Keresztapámnak hitt, mer bérmakeresztapja vótam: — Keresztapám! Azér tartunk itt két ökröt, hogy másnak dogozik mindig? Haragudott a cseléd, mer mindig kellett valakinek segíteni. Vót hat ökör, meg négy ökör, mikor ezek a húzatások vótak (a tüzes gépet arrébb vontatni!). Mindig jöttek. Ha valaki épített, akkor avvót, hogy valaki igás gyűjjön, azt adunk ökröt neki. Erre mondta nekem a cseléd, hogy mindig megy az ökör. Hun vájkot hordani valakinek, hun ide, hun oda. Vagy vót neki egy fordulója. De én nem kértem pénzt senkitül. Mégis kizsákmányolók lettünk. De én mondtam is az elnöknek, kérdezzék meg a cselédet, kizsákmányoló vótam-e? Kérdezzék meg!”²⁶

A szocialista korszak bürokratikus szelleme más mozzanatokban is tetten érhető. Jellemző, hogy a korszak dokumentumaiból a szereplők – a pártot kivéve – jelentős mértékben törlésre kerülnek; a cselekvéseket jelölő igék főnevekké válnak (például beszámol helyett beszámolás). Ezek a motívumok sok esetben nem annyira a tényleges eseményekről vagy szereplőkről, hanem a dokumentumokat létrehozók funkcionárius mivoltáról, illetve pozíciójáról szólnak. Ez természetesen visszahat a társadalom egészére is, az emberek fokozatosan kénytelenek voltak tudomásul venni társadalmi valóságukat, el kellett sajátítaniuk a lehetséges viselkedésmódokat, ami a konfliktuskezelés bizonyos módozatainak elvesztésével járt. Mivel a modern egyeduralmi rendszerek már nem fogadták el az alattvalói passzivitást, hanem lelkesedést és közreműködést vártak, az emberek alakítói és sokszorosítói lettek a diktatúrának.²⁷

Fontos, hogy a kommunista diktatúra időszakának vidéki eseményei nem csupán a vidék átforgalmazásának kísérletéről szóltak. Az ekkori történéseket a társadalom egészének átforgalmazásaként kell értelmeznünk, amely során jelentős változások történtek az államtól való nagyobb függés, tulajdonformák vagy éppen a társadalmi rítusok változása révén.²⁸

A következőkben három panaszlevél közzétételével igyekszem bemutatni a Rákosi-korszak járszági megvalósulását. Jelen tanulmány természetesen nem merítheti ki a rendszer minden jelenségét, de érintik a kulcstényezőket: a helyi pártvezetést, az ellenségképek alakulását, illetve a vidéki modernizáció letéteményesének tekintett termelőszövetkezetek működését.

Panaszlevelek

1. Termelőszövetkezetek működésére tett panasz²⁹

„Kedves Csillik elvtárs! Farkas Barnabás jászapáti lakos a Szabad Néphez fordult panaszával, amely szerint a községben a cigányokat lenézik és csak azért, mert cigányok, nem adnak nekik munkát. Így pl. Seres István 6 gyermekes családapa a párttitkárhoz ment segítséget kérni, a titkár a Tszcs elnökhöz utasította, aki nem adott neki munkát, bár a Tszcsben munkaerőhiány van. Szerinte ez már több esetben előfordult. Kérjük, hogy vizsgálják ki ezt az ügyet és annak eredményét március 27-ig közöljék.

Elvtársi üdvözlettel, Spacsek Lajos pol. munkatárs, Szarvas Imre szerv. titkár”

²⁶ Szabó 1978: 160

²⁷ Viola 2005: 4; Ö. Kovács 2015

²⁸ Horváth 2015

²⁹ MNL JNSZML XXXV. 40.2.58. MDP Jászapáti járási bizottság iratai. Dolgozók bejelentései, panaszos levelei: 33/5/495/2.1952

A válasz:

„Kedves Elvtársak,

A fenti számra hivatkozva közöljük az Elvtársakkal, hogy a Farkas Barnabás Jászapáti lakos levelét, amiben a Szabad Néphez fordult, kivizsgáltuk és megállapításunk az, hogy nem fedi a valóságot, amit bizonyítja, hogy a Jászapáti Velemi Tszcsben és az Alkotmány Tszcsben összesen 110 cigány van mint csoporttag. Persze, a vezetőség megnézi, hogy milyen munkás az a cigány, aki jelentkezik a csoporthoz. Pl. akiről ír, Seres Istvánról az is jelenleg a Jászapáti Alkotmány Tszcs tag, igaz, hogy most lépett be két hete a csoportba.

Jászapáti. 1952. március 26.

Elvtársi üdvözléssel:

Fügedi János, pol. munkatárs”

Miről árulkodik ez a panasz és a rá adott válasz? A levél tartalma feltárja, hogy a termelőszövetkezeti munka mint vidéki munkalehetőség mind kizárólagosabbá vált az adott időszaktól kezdődően, igaz ez végül 1961 után, a téveszesítés keresztülvitele után lett meghatározóvá. Ez az irány volt kijelölve a jázsági cigányságnak is, akiknek a háború előtt mindössze 1-5%-a dolgozott csak mezőgazdasági segéd munkásként; megélhetésüket nagyobb részben a sármunka adta (10-15%), illetve a zenélés (30-35%).³⁰ Mint a fenti levél mutatja, a termelőszövetkezeti munka nem akadályok nélkül valósult meg. Egyelőre még nagyobb részt feltáratlan, miként illeszkedtek be a jázsági cigányok a nagyüzemi termelésbe, egy olyan munkakultúrába, amely nemcsak számukra volt idegen, de a kisparasztok számára is. A kollektivizált mezőgazdaság a Rákosi-korszakban magas áron, alacsony fokú gazdasági hatékonysággal működött. A rendszer ideológiája, hogy az egyéni parasztgazdákat elmaradottnak láttatták, a termelőszövetkezetet viszont a modern jövő képviselőjeként, amely felszámolja a régi beidegződéseket és egyenlőtlenségeket.³¹ Ez azzal is járt, hogy a differenciált falusi társadalom tagjai egy munkaközösségbe kényszerültek. Néprajzi dolgozat eleveníti fel a korábban egyéni gazdák szenvedését, akik nem végezheték munkájukat olyan pontossággal, mint a maguk pár hold földjén azt megszokták. „Volt, akit a brigádvezetőnek kellett figyelmeztetni, hogy ne dolgozzon olyan lelkiismeretesen, ha valamit keresni is akar.”³² (Az egyes társadalmi csoportok alkalmazkodása a szocialista nagyüzemhez külön tanulmány témája lehetne.)

A levelezés másik érdekessége, hogy a címzett a Szabad Nép. Árulkodik ez egyfajta (képzelt) hierarchiáról, amely az újság szerkesztőségét a helyi vezetés fölé helyezi. Másrészt kifejezhet egy bizalmat is, amely szerint a lap által remélt nyilvánosság ereje – dacára a sajtósza-badság megszűnésének – orvosolhatja a megélt igazságtalanságokat.

2. Pártvezetésre tett panaszok

„Kedves elvtárs! Értesítjük az elvtársat, hogy tudomásunk szerint a Zatkó elvtárs, a Jászsó-szentgyörgy községi párttitkár sűrűn ittas állapotban van, amiről a községben többen tudnak. Berki Ferenc magáncég kocsmájában szokott inni, kontóra. Önálló kisiparosok fizetnek neki, arról is tudnak, hogy ittas állapota miatt leesik a kerékpárról. IV. 30. este a felvonulásnál is

30 Kollár–Lázár 1993

31 Cseszka–Schlett 2016

32 Jávör 1978

ittas állapotban volt és kiabált. Az ügyet Csillik elvtárs személyesen nézze meg, mivel a Holló elvtárs patronása a területnek és van olyan nézet, hogy igyekeznek elsimítani. A kivizsgálás eredményéről V. 10-ig az MB szervezési osztályát, Szarvas elvtársat értesítse.

Eltvársi üdvözléssel: Szarvas Imre szerv. titkár, Nyitrai Gábor pol. munkatárs”³³

A válaszlevél a következő:

„Kedves Elvtársak! A fentiszámú levelükre a Járási Pártbizottság az alább felsorolt adatokat közli Zatkó elvtárs Jászalsószentgyörgyi függ. titkár magatartásáról. Zatkó elvtársnál ugyan fennáll az, hogy egy-két fröccsöt naponta megiszik, azon nem tapasztaltuk azt nála, hogy részegségig igya le magát, annyira, hogy ne tudja, mit cselekszik.

A mostani nyomozásunk alapján több emberrel az elbeszélgetésünk során sem tudtuk megállapítani azt, hogy a kocsmában hitelei állnának fenn, azt sem, hogy különböző kispolgári vagy egyéb személyektől bort fogadjon el, sőt a Bárány elvtárstól és a Kátai elvtárstól azt az információt kaptuk, hogyha meg is iszik Zatkó elvtárs egy pohár bort, de senkitől megfizetés, vagy ehhez hasonló alapon bort nem fogad el.

Érdeklődésünk és nyomozásunk alapján IV. hó 30-án este a felvonulás alkalmával nem-hogy ittas állapotban lett volna Zatkó elvtárs, még kocsmában sem volt. Ez a jelentés Róla valószínűleg onnan ered, hogy a felvonulás rendezése alkalmával tekintettel azzal, hogy a malom vállalatvezető nem készítette elő jól a dolgozókat a felvonulásra, késve érkezett, szervezetlenül, lampion kigyújtása nélkül kezdtek felsorakozni a malom dolgozók, ezért Zatkó elvtárs dorongoló kritikát gyakorolt a malomvállalat vezetője felé, ami igaz, hogy nem volt Pártszerű, azonban ez az ügy Zatkó elvtárs és Dávid vállalatvezető között tisztázva lett.

A Járási Pártbizottság véleménye az, hogy bár fennáll Zatkó elvtársnál, hogy megissza a fröccsöt, azonban ezzel a magatartásával nem idéz elő semmiféle Pártromboló munkát. Az is megállapítható, hogy Zatkó elvtárs ebből kinevelhető.

A Járási Pártbizottság Zatkó elvtársat úgy ismeri, hogy kemény, határozott fellépésű titkár s megköveteli a munkát munkatársaitól, tanácsvezetőségétől stb. A kulákság, a klerikális reakció, kitelepítettek ellen pedig kíméletlen harcot folytat, nyilvánvaló, hogy az ellenség ezt a gyenge pontját iparkodik kihasználni s ennek alapján szeretné eltávolíttatni a funkciójából. Határozottsága alapján Zatkó elvtárs jó munkát végez, a népnevelő értekezletek látogatottak, 150 – sőt 200 dolgozó is részt vesz egy-egy népnevelő értekezleten taggyűlés látogatottság 90%-os, tagdíjfizetéssel 94,3%-ban állnak. A fölfejlesztési munka Jászalsószentgyörgyön állandóan folyik, tagosítás óta 40%-ból 60%-ra állnak, jelenleg 3 előkészítő bizottság működik.

A J.B.-nek az a kérése a megyebizottság felé, hogy a Zatkó elvtárstól kapott jelentés alapján személyesen végezzenek ellenőrző munkát, és győződjenek meg az ő munkájáról és magatartásáról személyesen.

Jászapáti, 1952. V.13. Elvtvársi üdvözléssel: Csillik András jár. titkár”

Milyen motívumok bontakoznak ki a fenti levélváltásból, amelyek pártállami szűrőn keresztül ugyan, de mégis bepillantást engednek Jászalsószentgyörgy közéletébe az 1952-es évben? Mindjárt szembetűnik, hogy a korábban idézett panasszal ellentétben ez névtelen, a bejelentő személyét homály feddi. A „községben többen tudnak” fordulat egyszerre teríti szét a

³³ MNL JNSZML XXXV. 40.2.58. MDP Jászapáti járási bizottság iratai. Dolgozók bejelentései, panaszos levelei: 33/6/786/1.1952

felelősséget és kölcsönöz az ügynek különös jelentőséget. A kivizsgálás eredménye megnyugtató: a vád nem kirívó részelemeit (alkoholfogyasztás) elismerik, de azonnal ellentámadásba is lendülnek, amelyek még inkább megerősítik a párttitkár személyét. A jelentés értékelése szerint a „kulákság, a klerikális reakció, kitelepítettek” igyekeznek megszabadulni tőle, mivel őket sújtja leginkább Zatkó elvtárs állhatatossága. Záró mondatként a járási pártbizottságot kéri fel ellenőrzésre: ez nem csupán a felelősség háritása, hanem árulkodó jel a Rákosi-korszak intézményei által biztosított mind kisebb autonómiának is.

Hasonló mintázatokat fedezhetünk fel egy 1953 júliusában, a jászdózsai pártvezetésre tett bejelentésben:

„Kedves Elvtárs! Mellékelten küldjük Ludmerszki Béláné /Jászdózsa/ Rákosi elvtárshoz intézett levelét, melyben bejelentést tesz Kiss András községi párttitkár ellen, hogy az állítólag munkakerülő, apósa pedig kulák. Kérjük az Elvtársat, hogy a levélben foglaltakat vizsgáltsa ki és annak eredményéről, esetleges intézkedésről értesítsen bennünket az eredeti levéllel együtt.

Elvtársi üdvözlettel: Liszikai Imre Rákosi Titkárság”³⁴

A kivizsgálás eredményeiről a következőképp számoltak be:

„Kedves elvtársak! A fenti számú levelet kivizsgáltuk, amely panaszt tesz Jászdózsa község egyes vezetőivel szemben. A levélben foglaltak egyes helyeken fedik a valóságot, de arra nem vezetett jól, hogy a község párttitkára, Kiss elvtárs valamikor a nyilaskeresztes pártnak tagja lett volna. A dolgozók véleménye az volt, hogy úgy felszabadulás előtt, mint felszabadulása után mindig saját kezével kereste meg a kenyeret. Ugyan apósának úgy felszabadulás előtt, mint felszabadulás után egy bizonyos ideig mézárós és hentes üzlete volt. De a községben kulák listán nincsen és soha nem alkalmazott idegen munkaerőt. Ugyan Kiss elvtársnak az apja eléggé vallásos ember, de Kiss elvtárs nem megfelelően tartja vele a kapcsolatot.

Továbbá a levél foglalkozik Kiss elvtárs magatartásával. Valóban tapasztaltuk nála azt, mint községi titkár hozzátartozó rokonait iparkodott jobb helyekre elhelyezni, de a JB figyelmeztette, s ezen a téren változtatott. Továbbá az is valóban fedi a valóságot, hogy Kiss elvtárs a Dózsa Népe tsczsnak tagja volt s a termelőcsoportot otthagytta. Erről a Járási Pártbizottság tudott, mert a Kiss elvtárs elmondotta, hogy ő maga beteges ember, felesége abban az időben állandóan kórházban volt, egy 60 éves anyósa betegágyon fekszik s két családja van, és ezeknek az ellátásuk bizonyos mértékig nehézségekbe ütköztek.

A 600 kg árpának az ellopását, amelyet a levélíró szintén megírt. Ezt a kérdést nem sikerült tisztázni abból a szempontból, mert Kiss elvtárs elmondja, hogy az árpát nem szándékosan vitette el, hanem egyik alkalommal tsczskocsija vitte az árpát és a raktár már akkor nem volt nyitva és állítólag Kiss elvtárs a kocsisnak azt mondotta, hogy az árpát vigye el a sógorának a lakására. Ezért a járási Pártbizottság Kiss elvtársat felelősségre vonta és pártfegyelmi elé állította. Fegyelmi Bizottság álláspontja az volt, hogy nem szándékos.

A másik bejelentés Béres Béla ált.isk. igazgatóról feltárt bizonyos mértékig komoly hiányosságot. Valóban fedi a valóságot, hogy felesége kuláksaládból származik és Béres igazgató pedig eléggé erős középparaszt családból, de arról nem tudunk tudomást szerezni, hogy

34 MNL JNSZML XXXV. 40.2.58. MDP Jászapáti járási bizottság iratai. Dolgozók bejelentései, panaszos levelei: P/Tza/30210/1953

volt-e a nyilaskeresztes pártnak tagja. Különbén a JB-n nyilván van tartva a járás területén lévő nyilasok névsora, de ebben sem Kiss, sem Béres nevét nem találtuk. Arról tudomása van a járási Tanácsnak is, hogy rokonai között kulákok vannak. Béres pártunknak tagja és valóban szemináriumokat is vezet.

A másik bejelentés Kovács Lászlóról szól, aki jelenleg a földműves szövetkezeti gabonarakár vezetője. Kovács pártunknak tagja és valóban Orosz Mihály volt nyilaskeresztes párt országgyűlési képviselőjének sógora. És még ez az illető jelenleg párttag, sőt a községi pártszervezetnek hosszú időn keresztül propagandistája volt. Kovácsnak az eltávolítása és tevékenységének kivizsgálása Államvédelmi Hatóság részéről kivizsgálás alatt van. Amit a levélíró levelében feltüntetett nevek, ezek pártszervezetből kizártak. És magával Ludmerczky Béláné elvtársnővel elbeszélve ő maga alá támasztotta, ezek a kizártak nagyobbik százaléka nyilaskeresztes pártnak tagjai és vezetőjei voltak.

Ludmerczky Béláné elvtársnő elmondja, hogy erről a levélírásról tudomása nincsen és ő nem írta, és ő maga érzi olyan bátornak magát, mint párttag, bátran föl szereti vetni a hibákat.

Mivel, hogy nem tudjuk, hogy ki írta a levelet, a levélírónak sokban igaza van. A JB határozata az, hogy még alaposabban megnézzük a járszócásai munkát.

Eltársi üdvözléssel: Varga Pál”

Az idézett dokumentum számos szempontból korfestő. Egyrészt, hogy maga a párttitkár volt az, aki otthagya a termelőszövetkezetet, rációlván a propaganda által festett pozitív képre. Indoklása szerint beteges volt, és a családja megélhetéséről gondoskodnia kellett: a sorok között kiolvasható, hogy a termelőszövetkezet a valóságban kemény munkát és alacsony, bizonytalan fizetést kínált csak.

Szintén árulkodó az árpa eltűnésének ügye. Egyrészt rávilágít a szabályok képlékenységre, illetve arra a gyakorlatra, hogy a rendszer kedvezményezettjeinek esetleges bűneit is pozitív keretben tárgyalják. Valódi büntetés, jogi eljárás nem követte a bűncselekményt vagy annak gyanúját: a párt saját berkein belül kezelte a helyzetet. Mindez sok egyéb mellett felveti például a korabeli bűnügyi statisztikák megbízhatóságának kérdését is.

Nagyon hangsúlyos a nyilaskeresztes párthoz fűződő viszony több helyi kommunista reprezentánssal kapcsolatban. A korabeli közvélemény valószínűleg pontosan tudta, kik voltak a pártnak a tagjai a háború alatt, ám dokumentumok szintjén ez nehezen ellenőrizhetőnek bizonyult. Jól példázza ezt egy jászkiséri eset, ahol az „egyik elvtársnő kijelentette, hogy nem lesz tagja olyan pártnak, ahol nyilasok vannak. Felmutatta azt a névsort, amelyen a nyilasok szerepeltek. Azonban ezt a névsort a rendőrség az elvtársnőtől elkobozta és azóta nyomtalanul eltűnt”.³⁵

Miként a korábbi dokumentumban, úgy itt is érzékelhető a felelősség hátrítása. Orosz Mihály volt nyilaskeresztes országgyűlési képviselő rokona kapcsán például az ÁVH vizsgálódásait említették meg. Ez nemcsak a helyi autonómiák korlátozottságára mutat rá, de érinti azt a kérdést is, hogy vajon a helyi szinten megfogalmazott véleményeknek volt-e bármiféle relevanciája. Érdemes utalni arra az érdekes folyamatra is, amely során a névvel ellátott levél az eljárás során névtelenné vált, ugyanis a bejelentésben szereplő személy nem vállalta a szerzőséget. Mindez érzékelhető közelségbe hozza a diktatúra légkörét.

Végezetül érdemes azokra a sztereotip fordulatokra is utalni, amelyek javulást, még alaposabb munkát ígérnek, és elismerően szólnak a bátor kritikákról. Azonban ezek csak szólamok voltak: éppen a tanulmányban bemutatott levelek illusztrálják mindezt. A Rákosi-korszak vidéki működés mechanizmusainak jellemzője volt, hogy névleg maradt ugyan tér az állami segítség kérésére, a valóságban ez azonban vajmi kevés sikerrel kecsegtetett.

Felhasznált levéltári forrás

MNL JNSzML = Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára
XXXV. 40.2.58. MDP Jászapáti járási bizottság iratai. Dolgozók bejelentései, panaszos levelei

Felhasznált irodalom

Borvendég Zsuzsanna–Palásik Mária 2015: *Vadhajtások. A sztálini természetátalakítási terv átültetése Magyarországon. 1948–1956.* Napvilág K., Bp.

Cseh Dániel 2015: A jászberényi téesz-szervezés társadalomtörténeti látószögei. *Studia Vincentiana.* 2. 205–226

Cseh Géza 2014: „Az önértzet lázadása”: panaszos levelek és pártbizottsági feljegyzések a tsz-szervezés befejezésének időszakából. *ZOUNUK–A Jász-Nagykun-Szolnok megyei Levéltár Évkönyve* 28. 381–416

Cseh Géza 2019: „Minden kényszer nélkül”: A mezőgazdasági tulajdonviszonyok átalakítása Szolnok megyében az 1956-os forradalomtól a kollektivizálás befejezéséig. In: Galambos István–Horváth Gergely Krisztián szerk. *Magyar dűlås: Tanulmányok a kényszerkollektivizálásról.* MTA BTK–NEB. Bp. 87–101

Cseszka Éva–Schlett András 2016: Tradition – Interest – Labour Organisation: Transformation of Rural Mentality during the Period of Communism in Hungary. In: Sorin Radu – Cosmin Budeanca szerk. *Countryside and Communism in Eastern Europe. Perceptions, Attitudes, Propaganda.* LIT. Bécs 546–561

Csikós Gábor 2019: „A Jászság a megyében a legkeményebb harci terület”. A hagyományos paraszti társadalom felszámolásának első évtizede a Jászságban (1945–1956) In: Galambos István–Horváth Gergely Krisztián szerk. *Magyar dűlås: Tanulmányok a kényszerkollektivizálásról.* MTA BTK–NEB. Bp. 63–86

Csönge Attila 2012: „Vagy írott törvény van vagy igazság!” Adalékok az 1945-ös földosztás történetéhez. *Levéltári Szemle* 62. 52–60

Fejtő Ferenc 1991: *A népi demokráciák története. I.* Budapest–Párizs.

Gyarmati György 2011: *A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon. 1945–1956.* ÁBTL–Rubicon. Bp.

Horváth Attila 2012: Kulákok elleni koncepciós perek. In: Schlett András szerk. *Földindulások – Sorsfordulók. Kollektivizálás, agrárvilág és vidéki változások a XX. század második felében.* Szent István Társulat. Bp. 35–46

Horváth Gergely Krisztián 2016: Vidék egy agrártársadalomban? A rurális társadalomtörténet lehetőségei. In: Pap József–Tóth Árpád szerk. *Vidéki élet és vidéki társadalom Magyarországon. Rendi társadalom – polgári társadalom* 28. Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület. Bp. 11–28

Horváth Sándor 2015: Az erőszak államosítása és a kollektivizálás – kutatási problémák és keretek. In: Horváth Sándor–Ö. Kovács József szerk. *Állami erőszak és kollektivizálás a*

kommunista diktatúrában. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet. Bp., 9–28

Iordachi Constantin–Verdery Kathrine 2009: *Conclusions*. In: Iordachi Constantin – Dobrinicu, Dorin szerk. *Transforming Peasants, Property and Power*. CEU Press. Budapest–New York. 455–472

Jávor Kata 1978: Kontinuitás és változás a társadalmi és tudati viszonyokban. In: Bodrogi Tibor (szerk.): *Vársány. Tanulmányok egy észak-magyarországi falu társadalomnéprajzához. Néprajzi tanulmányok*. Bp. 295–373

Jobst Ágnes 2004: A magyar szókészlet módosulása 1945 után. *Valóság. Társadalomtudományi Közlemények*. 47:9. 87–96

Kollár József–Lázár Tibor 1993: A jázsági cigányok. *Regio. Kisebbség, politika, társadalom*. 1993/1. 102–114

Lampland Martha 2016: *The Value of Labor. The Science of Commodification in Hungary 1920–1956*. University of Chicago Press. Chicago–London.

Nádasdi József (1996): *Tagosítások és birtokrendezések Magyarországon a XIX. század közepétől 1956-ig*. Stúdium Kiadó. Nyíregyháza

Oláh Sándor 2008: Társadalmi konfliktusok egy székely falu kollektivizálása idején. In: Uő: *Kivizsgálás. Írások az állam és a társadalom viszonyáról a Székelyföldön. 1940–1989*. Pro-print. Csíkszereda. 2008. 283–310

Ö. Kovács József 2015: Állami erőszak, paraszti társadalom, kollektivizálás – kutatási kérdések és válaszok. In: Horváth Sándor–Ö. Kovács József szerk. *Állami erőszak és kollektivizálás a kommunista diktatúrában*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet. Bp. 29–48

Ö. Kovács József 2019: Pócspetri, a „rendőrgyilkos falu”. Kommunista szómágia és társadalmi reakciók az egyházi iskolák államosítása idején. In: Fazekas Ferenc–Fedeles Tamás–Nagy Levente szerk. *Évszázadok forrágában. Keresztényüldözés – krisztianizáció – egyház*. Pécsi Tudományegyetem Egyháztörténeti Kutatóközpont. 131–150

Szabó László 1978: A redempció hatása a Jázság kultúrájára. In: Kaposvári Gyula szerk: *Szolnok Megyei Múzeumi Évkönyv*. Szolnok. 147–166

Thelen Tatjana 2005: Violence and social (dis)continuity: comparing collectivization in two East European villages. *Social History* 30(1) 25–44

Valuch Tibor 2001: *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*. Osiris Kiadó. Bp.

Varga Zsuzsanna 2006: A falusi társadalom feszültségócai az 1950-es évek közepén. *Múltunk*, 2006/4. 223–239

Viola Lynne, Danilov V. P., Ivnickii N. A., Kozlov Denis, 2005: *The War Against the Peasantry, 1927–1930 The Tragedy of the Soviet Countryside*. Yale University Press, New Haven & London

Závada Pál 1999: Teljes erővel. Agrárpolitika 1949–1953. In: Fokasz Nikosz–Örkény Antal szerk. *Magyarország társadalomtörténete 1945–1989*. Új Mandátum Könyvkiadó, Bp. 206–221